

Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті: зб. наук. праць / за заг. ред. Н.Є. Колесник, О.М. Піддубної, О.М. Марущак. Житомир: ФОП Левковець, 2020.

М. А. Федорова

кандидат педагогічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Особливості формування соціально-моральної активності у дітей старшого дошкільного віку

Актуальність проблеми дослідження. У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, у програмах розвитку дитини дошкільного віку («Українське дошкілля», «Дитина у дошкільні роки» «Я у світі», «Дитина») відзначено, що соціально-моральна активність дошкільника є важливим показником його успішної соціалізації. У психології та педагогіці (І. Бехом, О.Запорожцем, Н.Колесник, О.Кононко, Д. Леонтьєвим, Л.Лохвицькою, О.Максимовою, Т.Піроженко, О.Смірноюю, В.Тернопільською, В.Холмогоровою та ін.) окреслено особливості становлення соціальних форм поведінки у дітей дошкільного віку, психологічні механізми, педагогічні умови, форми і методи їх виховання у дошкільному дитинстві.

Формулювання цілей статті. Метою статті є окреслення особливостей сформованості та обґрунтування змістової структури соціально-моральної активності у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. О.Кононко відзначає, що соціально-моральна активність – це форма активності, що пов'язана з входженням дитини у соціум, з оволодінням соціально прийнятними і схвалюваними формами поведінки та діяльності, засвоєнням моральних норм [2, с. 101].

Н.Непомняща обґрунтовує етапи формування моральних форм поведінки у дитинстві: цей процес починається з виділення певної сторони дійсності, в подальшому відбувається поєднання її з відповідним емоційним станом і, нарешті, включення цього зв'язку в образ-«Я». Виходячи з цього, основним

механізмом формування соціально-моральної активності дошкільника є ідентифікація власних вчинків із закріпленими в образі «Я» емоційно-забарвленими смислами (цінностями): «дитина прагне до того змісту, реалізація якого дає позитивний емоційний стан і через який вона виділяє і стверджує себе» [5, с. 30.].

Л.Виготський, Я.Коломинський відзначали, що формування соціально-моральної активності здійснюється через включення дитини в різні соціальні групи (сім'ю, дошкільний навчальний заклад тощо). Визначальними умовами при цьому є взаємодія на засадах співробітництва, створення сприятливого психологічного клімату у поєднанні з високим соціометричним статусом у групі однолітків. Перебування в соціумі та реалізація зазначених умов сприяє тому, що дошкільник усвідомлює і переживає свій зв'язок з людьми, відчуває спільність з групою та прив'язаність до неї.

Важливим фактором розвитку соціально-моральної активності дошкільника є включення в різні види діяльності. І.Бех, О.Бодальов, Л.Виготський, Г.Кравцов, О.Кравцова, М.Лісіна та ін. наголошують на важливості спілкування, оскільки лише в цій діяльності здійснюється формування узагальнень, характер яких визначає смислову будову свідомості. Н.Ганошенко, Т.Єрмолова, С.Мещерякова доводять, що спілкування з оточуючими навіть сильніше впливає на соціально-моральний розвиток дитини ніж ігрова діяльність. Таким чином, становлення соціально-моральної активності може бути розкрито через особливу, властиву певному віковому періоду форму спілкування.

У дошкільному віці провідною стає ігрова діяльність, інтенсивний розвиток якої стає можливим завдяки виникненню інтелектуалізації сприймання, зв'язку між афектом і інтелектом як новоутворень критичного періоду та розвитку уваги, довільної уваги як новоутворень подальшого літичного періоду (Л.Божович, Л.Виготський, О.Кравцова, С.Новосьолова). Реалізація цих новоутворень полягає у тому, що дитина усвідомлює власні сприймання, може діяти незалежно від наявної ситуації на основі сформованих уявлень і образів, усвідомлює себе суб'єктом сприймання і суб'єктом власних

емоцій. Дошкільник реалізує ці новоутворення у спілкуванні з дорослим, проте прогрес у розвитку можливий лише за допомогою дорослого, який в уявлюваній ситуації допомагає дитині осмислити її дії або змінити смисл ситуації [3, с. 88-89]. Повноцінний розвиток ігрової діяльності сприяє розвитку основних новоутворень дошкільного віку, забезпечує формування компонентів навчальної діяльності і оптимальний перехід до неї у молодшому шкільному віці. Також Н.Непомнящею доведено зв'язок між рівнем розвитку рольової гри і рольових дій та рівнем розвитку образу «Я» дитини і в подальшому розвитку певного типу цінності. Вчена пояснює це тим, що у грі дитина починає усвідомлювати себе суб'єктом дій, діяльності, а потім і навчається виділяти дії, які надають задоволення. Зазначені уміння в подальшому переносяться у реальну життєдіяльність [5, с. 29].

Базовою потребою, що визначає соціально-моральний розвиток особистості, є потреба у враженнях, що формується у перші місяці життя дитини (Л.Божович). Визначальними новоутвореннями кризи 3-х років є інтелектуалізація сприймання (Л.Виготський, О.Кравцова), система «Я», усвідомлення себе як суб'єкта власних дій (Л.Божович, Л.Виготський, Д.Ельконін), що призводить до нового типу взаємовідносин з оточуючим світом.

Загалом, дошкільний вік характеризується спрямованістю дитини на світ людей, що є надзвичайно сприятливим для розвитку емоційно-почуттєвої та мотиваційно-потребнісної сфери. Представники вітчизняної психології (Л.Виготський, Д.Ельконін, Г.Кравцов) одним з найважливіших новоутворень дошкільного віку вважають розвиток уяви, завдяки чому дитина починає орієнтуватись на загальний контекст діяльності, усвідомлює смисл дій і вчинків оточуючих. Також завдяки уяві стає можливим розвиток ігрової діяльності як провідної діяльності дошкільного віку. Центральною функцією дошкільного віку є емоції (О.Запорожець). Завдяки розвитку уяви і включення її в структуру емоційних процесів, на думку О.Кравцової, формується довільність емоцій, а дещо пізніше відбувається розвиток такого новоутворення як узагальнення переживання (при збереженні афективного смислу ситуації).

Важливим новоутворенням дошкільного віку є виникнення уяви, яка дозволяє дитині розвести видиме і смислове поле і уможлиблює розвиток ігрової діяльності (Л.Виготський, Д.Ельконін, О.Кравцова). Завдяки такій властивості уяви як здатність сприймати ціле раніше частин – дитина усвідомлює контекст діяльності, навчається бачити смисли людських дій і вчинків і сама оволодіває процесом смислеутворення (О.Кравцова). Отже, у дошкільному віці важливо в першу чергу сприяти розвитку уяви, а не системи значень, що дозволить дитині надавати своїм діям певний смисл.

У структурі соціально-моральної активності дітей старшого дошкільного віку ми виділяємо когнітивний, емотивний та діяльнісно-вольовий компоненти.

Емотивний компонент соціально-моральної активності характеризується такими особливостями. У старшому дошкільному віці здійснюється інтенсивний розвиток соціальних почуттів (симпатії, співчуття, товарищескості) і соціальних мотивів діяльності, розвивається здатність розуміти емоційний стан і настрої оточуючих (як правило, дифузно-аморфний та дифузно-локальний типи сприймання емоцій), диференціація емоцій. Починають розвиватися когнітивні схеми емоцій. Формується цінність колективу та суспільно значущих справ.

Основними потребами, що стимулюють моральний розвиток дошкільника, є потреба в емоційній насиченості, що спонукає дитину до переживання відносин і стає важливим фактором, що визначає спрямованість особистості (Б.Додонов); потреба у соціальній відповідності оптимізує розвиток полімотивації та посилення ролі оцінки дорослого (Г.Бреслав); потреба у самостійності забезпечує саморегуляцію діяльності, спонукає до прийняття власних рішень та здійснення морального вибору (Г.Бреслав); пізнавальні потреби забезпечують пізнання соціальної дійсності, засвоєння соціальних еталонів (Л.Божович); потреба у встановленні і збереженні позитивних взаємин з дорослими, потреба у спілкуванні з однолітками, співпраці та спільній діяльності з ними спонукає до оволодіння нормами взаємовідносин, спричинює зниження кількості конфліктів, усвідомлення спільності з іншими (Л.Божович, Я.Коломінський, Г.Урунтаєва).

Розвиток мотиваційної сфери дітей старшого дошкільного віку пов'язується з такими новоутвореннями: співвідкорення мотивів, усвідомлення власних мотивів, зростання кількості опосередкованих мотивів, соціальних мотивів поведінки (Л.Божович, Г.Бреслав, Д.Ельконін, О.Леонт'єв, Г.Урунтаєва). Розвиток зазначених новоутворень дозволяє дитині досягати значимих, хоча і непривабливих цілей, надає окремим її діям відображений смисл, сприяє розвитку механізмів саморегуляції поведінки, довільності, формуванню вольових якостей, що є невід'ємною складовою моральних цінностей. Необхідно відзначити, що соціальні мотиви залишаються ще нестійкими, потребують зовнішніх опор, легко порушуються під впливом емоційного збудження (О.Запорожець).

Когнітивний компонент соціально-моральної активності розвивається в напрямі від позбавлення егоцентризму до становлення об'єктивної позиції особистості (О.Запорожець). У старшому дошкільному віці розвивається орієнтація на загальний смисл людських взаємовідносин, осмислена орієнтація у власних переживаннях та їх узагальнення (В.Давидов), здатність планувати діяльність та прогнозувати наслідки своїх дій (Л.Обухова). Відбувається формування елементарних смислів діяльності (коли мета і мотив діяльності поєднуються), тобто дитина починає діяти «для чогось» (О.Смирнова).

У старших дошкільників поглиблюються і диференціюються уявлення про основні моральні поняття (доброту, чесність, відповідальність, дружбу тощо), які поки що залишаються злитими з безпосереднім емоційним ставленням до людей або літературних персонажів (Л.Божович). Моральні поняття ще недостатньо узагальнені (спостерігається низький, рідше середній рівень узагальнення), що пов'язано з переважанням егоцентричної спрямованості відносин «я – інший». Етична оцінка дитини залишається емоційною і ситуативною. Вона неточна, нестійка, залежить від оцінок авторитетних дорослих, який фіксує увагу на певних аспектах поведінки і тим самим сприяє виробленню еталонів поведінки, з якими дошкільник звир'яє власну поведінку і поведінку однолітків. Образ «Я» у дошкільника сформований на достатньому рівні і є достатньо усвідомленим (Т.Овчиннікова).

Діяльнісно-вольовий компонент соціально-моральної активності пов'язаний з розвитком довільності всіх психічних процесів. Визначальним новоутворенням старшого дошкільного віку є довільність поведінки, яка являє собою узгодження власних вчинків з певним зразком. Необхідно відзначити, що саморегуляція поведінки є ще недосконалою, імпульсивність призводить до неусвідомленого порушення норм поведінки (усвідомлене їх порушення є нечастим явищем).

Розвивається здатність ставити мету діяльності, планувати її, самостійно виконувати і контролювати результати. Поступово зростає стабільність поведінки незалежно від присутності дорослого. Дошкільник оволодіває позаситуативно-особистісною формою спілкування (М.Лісіна), яка у найбільшій мірі сприяє переходу на більш високий рівень розвитку моральності.

Необхідно відзначити що особистісні утворення, які входять у структуру моральних цінностей дошкільників необхідно розглядати у взаємозв'язку з іншими компонентами. Кожна психічна властивість, поєднуючись з іншими буде по-різному визначати спрямованість особистості та її поведінку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Колесник Н. Є. Реалізація принципу наступності у підготовці майбутніх вихователів та вчителів початкової школи до організації художньо-естетичної діяльності дітей //Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. — 2014. — № 4. — С.100-105.
2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О.Л.Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
3. Кравцова Е.Е. Понятие возрастных психологических новообразований в современной психологии развития / Е.Е.Кравцова // Культурно-историческая психология. 2005. № 2. С. 87–94.
4. Максимова О.О. Змістова структура толерантності дітей старшого дошкільного віку / О.О.Максимова // Наукові записки Вінницького державного

педагогічного ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. - Випуск 52. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. – С. 37 – 41.

5. Непомнящая Н.И. Ценностность как центральный компонент психологической структуры личности / Н.И. Непомнящая, М.Е. Каневская, О.Н. Пахомова, В.В. Барцалкина, С.Н. Рубцова, Э.Н. Музе // Вопросы психологии. 1980. №1. С.22-30

6. Тернопільська В. І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / В. І. Тернопільська; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2009. – 46 с.

7. Федорова М.А. Виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку: діяльнісний аспект / М.А.Федорова // Збірник наукових праць Уманського державного університету ім. Павла Тичини / [гол.ред.: М.Т.Мартинюк]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. – Ч. 3. – С.357 – 363.